

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ Δ' — 31 Δεκεμβρίου 1907. — ΤΕΥΧΟΣ Δ'.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Η' ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΙΩΣΗΦ

Είχον ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταδείξω πόσον ἀνεπαρκεῖς εἶνε αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι περὶ τῆς εἰκονολογίας τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων¹. Τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην αἰσθανθὲν τὸ ἐν Ἀθήναις τῷ 1905 συνελθὼν πρῶτον Ἀρχαιολογικὸν συνέδριον ἐπὶ τῇ ἐμῇ εἰσηγήσει προθύμως ἀπεδέχθη νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν παρασκευὴν ἐκδόσεως τοιαύτης εἰκονολογίας τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τῆς ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν κ.κ. Ἰωσήφ Στρυγόφσκη, εἰσηγητοῦ, καὶ Θεοφίλου Homolle ἐκ-

¹ Byzantinische Desiderata ἐν τῇ Byz. Zeitschrift Τόμ. Α' (1892) σ. 193 κ.έ. καὶ ἐν μεταφράσει ἐν ταῖς ἑμαῖς Μικταῖς σελίσιν Ἐν Ἀθήναις 1905 σ. 373 κ.έ. — Δύο εἰκόνες Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Α' σ. 57 κ.έ. — Ἡ εἰκονογραφία τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ζωναρᾶ ἐν Μοδένῃ ἐν τοῖς Comptes rendus du Congrès international d'Archéologie, 1re session, Athènes. 1905. Ἐν Ἀθήναις. 1905 σ. 309 κ.έ. — Αἱ εἰκόνες Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Γ' σ. 229 κ.έ. — Πρὸς δὲ λέγει ὁ κ. Diehl Études byzantines. Ἐν Παρισίοις 1905 σ. 97. Il serait intéressant, comme Lampros l'a suggéré, de réunir dans une *Iconographie Byzantine* les portraits des empereurs, des impératrices, des grands dignitaires laïques et ecclésiastiques que les mosaïques et surtout les miniatures nous conservent abondamment: on sent tout ce qu'il y aurait à apprendre dans cette galerie pour l'histoire de la vie de cour et du costume à Byzance, et ce serait une belle illustration à une édition du Livre des Cérémonies.

λεχθείσης διεθνούς ἐπιτροπῆς, ἣς μοι ἀνετέθη ἡ γραμματεία, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1909 μέλλον νὰ συνέλθῃ καὶ πάλιν ἐν Καίρῳ Ἀρχαιολογικὸν συνέδριον ὑποβολῆς τοῦ διαγράμματος τῆς δημοσιεύσεως ταύτης¹.

Ἐν μέσῳ δὲ τῆς προπαρασκευαστικῆς μου χάριν τῆς εἰρημένης ἐπιτροπῆς προεργασίας ἐπὶκαιρον ὑπολαμβάνω ἕνεκα προσφάτου τινὸς ἀνακοινώσεως, περὶ ἣς γενήσεται λόγος κατωτέρω, τὴν προκειμένην μελέτην περὶ τῶν σωζομένων εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου Η΄ Παλαιολόγου (1424-1448), τοῦ υἱοῦ τοῦ Μανουὴλ καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἀρχαιοτάτη τῶν σωζομένων εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου εἶνε ἡ παριστάνουσα αὐτὸν ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ μετὰ τοῦ πατρὸς Μανουὴλ καὶ τῆς μητρὸς Ἑλένης καὶ τῶν ἀδελφῶν Θεοδώρου, τοῦ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ διαδεχθέντος τὸν ἐν ἔτει 1407 θανόντα θεῖον Θεόδωρον Α΄ ὡς δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, καὶ Ἀνδρονίκου, τοῦ ἀργότερον ἄρξαντος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ παραδόντος ταύτην τῷ 1423 εἰς τοὺς Βενετούς.

Σώζεται δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐν τῷ πολυτίμῳ ἐπὶ περγαμηνῆς κώδικι τῷ περιέχοντι τὰ εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην προσγραφόμενα ἔργα, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου ὡς δῶρον εἰς τὴν ἐν Παρισίοις μονὴν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου. Ἐγείνε δὲ αὕτη ἡ δωρεὰ πρὸς ἀνταπόδοσιν τῆς φιλοξενίας, ἣς ἔτυχεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ, ὅτε κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1401 περιοδείαν αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑσπερίαν χάριν εὐρέσεως συμμάχων ἐναντίον τῶν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπειλούντων Τούρκων ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Γ΄.

Ἡ εἰκὼν εἶνε ὀλοσέλιδος καὶ παριστάνει ἄνω τὴν Θεοτόκον ἔχουσαν ἐπὶ τοῦ στήθους τὸν Ἰησοῦν, κατατείνουσιν δὲ τὰς χεῖρας χάριν εὐλογίας ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τοῦ κάτωθεν αὐτῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ὀρθίου ἱσταμένου Μανουὴλ καὶ τῆς ἐπ' ἰσης πρὸς

¹ Comptes rendus du Congrès international d'Archéologie σ. 309, 379.

τᾶριστερὰ κάτωθεν τῆς Θεοτόκου ὀρθίας συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Ἑλένης. Καὶ δεξιόθεν μὲν τοῦ Μανουὴλ Ἴσταται, διακρινόμενος διὰ τῆς ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἐπιγραφῆς, ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Μανουὴλ καὶ τῆς Ἑλένης Ἰωάννης ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, ἐν μέσῳ δὲ τῶν συζύγων, ὁμοίως διακρινόμενος δι' ἐπιγραφῶν, ὁ δευτερότοκος Θεόδωρος καὶ ὁ τριτότοκος Ἀνδρόνικος. Τὴν εἰκόνα ταύτην εὕρισκει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ παρενθέτῳ Πίνακι Δ' ἐκ φωτογραφίας ἐπιτηδῆς γενομένης ἐν Παρισίοις. Οὐδὲν δὲ ἄλλο τῶν τριῶν τέκνων τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, οὔτε ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν θανόντα, οὔτε ὁ Θωμᾶς, οὔτε ὁ Δημήτριος, οἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἄρξαντες ὡς δεσπότες μέχρι τῆς ὀριστικῆς αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως, ἐξεικονίζεται ἐν τῷ κώδικι τούτῳ, ὅστις εἶνε σήμερον τῶν κειμηλίων τῶν κοσμοούντων τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Ἀπόκειται δ' ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἐλεφαντουργημάτων ἕνεκα τοῦ ἐξ ἐλέφαντος πολυτελοῦς περικαλύμματος αὐτοῦ (*Ivoires A, 53*)¹.

Ὁ πολύτιμος κώδιξ, ἐν ᾧ ἡ προμνημονευθεῖσα εἰκὼν, μαρτυρεῖται δωρηθεὶς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῷ 1408, ἤτοι ἑπτὰ ὅλα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Παρισίοις διατριβὴν τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Βεβαίως δὲ παρηγγέλθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ παρασκευὴ αὐτοῦ ἐξεπίτηδες χάριν τῆς εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου δωρεᾶς, ἅτε περιέχοντος τὰ

¹ Ἡ ἐν τῷ κώδικι εἰκὼν ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *Du Cange* ἐν τῇς *Familiae Byzantinae* ἐκδ. Παρισίων. 1680 σ. 242. Πρὸς τὸ αὐτοῦ *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* ἐκδ. *Didot* Τόμ. Ζ' Πίν. VII. Εἶτα δ' ἐξέδωκεν αὐτὴν ἐν χρωματολιθογραφίᾳ ὁ *Labarte* (*Histoire des arts industriels au moyen âge et à l'époque de la Renaissance*. Τόμ. Β' Πίν. LXXXVIII). Τέλος δ' ἐπανελήφθη καὶ παρὰ τῷ *Hertzberg* *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches*. Ἐν Βερολίνῳ. 1883 σ. 517. Ἴδε περὶ αὐτῆς *Henri Bordier* *Description des peintures et autres ornements contenus dans les manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*. Ἐν Παρισίοις. 1883 σ. 281. — *Molinier* *Catalogue des ivoires du Louvre*. Ἐν Παρισίοις. 1896 σ. 197 ἀρ. 100. — *Julien Havet* *Mélanges* 1853-1893. Ἐν Παρισίοις 1903.

ἔργα τοῦ ἁγίου οὗ φερώνυμος ἦτο ἡ μονή. Διὸ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ παραγγελία ἔγεινεν ἀμέσως μετὰ τὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1402 ἐπιστροφῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τῆς Ἑσπερίας. Τότε δὲ βεβαίως ἐζωγραφήθη καὶ ἡ εἰκὼν ἡ παριστάνουσα τὸν αὐτοκράτορα μετὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἐν τῇ ζωῇ ὑπαρχόντων οἰκογενῶν αὐτοῦ. Καὶ παρεσκευάσθη μὲν τότε τὸ χειρόγραφον, ἀλλὰ διὰ λόγους ἀγνοουμένους ἡ εἰς Παρισίους ἀποστολὴ αὐτοῦ ἐπεβραδύνθη μέχρι τοῦ 1408. Οὕτω καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν εὐλόγως τὴν ἐκ τῆς εἰκόνος ἀπουσίαν τοῦ τε Κωνσταντίνου Παλαιολόγου καὶ τῶν νεωτέρων αὐτοῦ ἀδελφῶν Ἀνδρονίκου καὶ Δημητρίου, ἅτε ἀργότερον τοῦ 1402 γεννηθέντων.

Κατὰ ταῦτα, ἀποδεχόμενοι τὴν ἐν ἔτει 1402 ἢ 1403 περίπου ζωγράφῃσιν τῆς εἰκόνος, εὐρίσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῇ ὁ Ἰωάννης παρεστάθη ἔχων ἡλικίαν ἐτῶν δώδεκα ἢ δεκατριῶν, ἅτε γεννηθεὶς περὶ τὴν 15 Αὐγούστου τοῦ 1390. Πράγματι δὲ τοιαύτης ἡλικίας τὴν αἴσθησιν ἐμποιεῖ ἡ προκειμένη εἰκὼν.

Ἄλλη δὲ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου ἀνδρωθέντος ἤδη περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ φ. 2^ο τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1783 πολυτελοῦς χαρτῶου κώδικος τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, γεγραμμένου τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Ἡ εἰκὼν αὕτη, διὰ γραφίδος ἐσχεδιασμένη καὶ ἔχουσα μεταγενεστέρας τινὰς προσθήκας κακοτέχνων χειρῶν μὴ ὑπαρχουσῶν ἐξ ἀρχῆς, παριστάνει τρεῖς αὐτοκράτορας, ὧν ὁ μὲν ἐν μέσῳ ἐπιγράφεται *Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος*, ὁ δ' ἐξ ἀριστερῶν *Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος*, ὁ δ' ἐκ δεξιῶν ἀπλῶς *Ἰωάννης* (Ἴδε τὴν εἰκόνα ταύτην κατὰ πανομοιότυπον ἐκ φωτογραφίας ἐπίτηδες παραγγελλείσης ἐν τῷ παρενθέτῳ Πίνακι Ζ' ἀρ. 1). Ἀλλὰ τίνες οἱ δύο οὗτοι Ἰωάννηται οἱ μετὰ τοῦ Μανουὴλ συμπαριστανόμενοι; Ἀναμφιλέκτως ὁ σχεδιάσας ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ἐνταῦθα τρεῖς γενεὰς αὐτοκρατόρων, ἐξεικονίσας τὸν πάππον Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις εἶνε ὁ ἐξ ἀριστερῶν τῷ ὁρῶντι, τὸν υἱὸν αὐτοῦ

Μανουήλ ἐν τῷ μέσῳ καὶ τὸν ἔγγονον Ἰωάννην ἐκ δεξιῶν. Πράγματι δὲ, παραβάλλοντες τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ταύτην πρὸς τὰς λοιπὰς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἀναγνωρίζομεν ἐν τισιν αὐτῶν πλὴν τοῦ δισχιδοῦς γενείου τὸ χαρακτηριστικῶς ἐπικαμπές τῆς ρίνος. Καὶ καθ' ὅλου δ' ἔχει ἡ εἰκὼν αὕτη ἀπωτέραν τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐν τῷ μεταλλίῳ τοῦ Πισάνου καὶ τὴν προτομὴν τοῦ Βοργιανοῦ μουσείου, κατέχει δ' οὕτως εἰπεῖν τὸ μέσον μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν τοῦ κώδικος τῆς Μοδένης καὶ τοῦ Παρισιακοῦ 1188, περὶ ὧν πασῶν γενήσεται λόγος κατωτέρω.

Ἄλλ' ἰδίως συνετέλεσεν εἰς διάδοσιν τῆς εἰκόνας τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἡ ἐν ἔτει 1439 μετάβασις αὐτοῦ εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας. Ἀμέσως μετὰ τὸ γεγονός ἐκεῖνο παρίστατο εὐκαιρία εἰς τὸν πάπαν Εὐγένιον Δ' νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐν Φλωρεντία ἐπιτευχθεῖσαν ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, καθ' ἃ ἐνομιζέτο πρὶν ἢ ματαιώσῃ αὐτὴν ἡ ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἀνατολῇ ἐξέγερσις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις δὲ αὐτοῦ ὁ γλύπτης Ἀντώνιος Φιλαρέτης (Filarete) ὁ καὶ Ἀβερουλῖνος λεγόμενος, ποιήσας μεταξύ τῶν ἐτῶν 1439 καὶ 1447 τὰς χαλκᾶς θύρας τῆς μέσης πύλης τοῦ Ἁγίου Πέτρου, μεταξύ τῶν παραδόξως συμπεφυρμένων ἀλλήλαις ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν παραστάσεων ἐνέβαλε καὶ τέσσαρας παραστάσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐν Φερράρα καὶ κατόπιν ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Εἶνε δὲ αὗται α) Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν ἀπόπλου: τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου (Παρενθέτου πίνακος Γ' ἀρ. 1). β) Ἡ εἰς Φερράραν ἄφιξις καὶ ἐν ἄλλῳ τμήματι τοῦ αὐτοῦ

¹ Ἡ εἰκὼν αὕτη ἐξεδόθη παρὰ τῷ *Banduri Imperium Orientale*. Ἐν Βενετία. 1729 σ. 689 Tab. II.

² Ὁ *Bordier*, ποιούμενος λόγον περὶ τῶν εἰκόνων τούτων, λέγει ἐνθ' ἄν. ἐν μὲν σ. 20: de pure fantaisie, ἐν δὲ σ. 267: dessinés . . . grossièrement mais ayant . . . un certain cachet de verité. Ἄλλ' ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεχθέντων ἐν τῷ κειμένῳ, τῶν διαφόρων τούτων γνωμῶν αὐτοῦ τυγχάνει τοῦ ὀρθοῦ μόνον ἢ δευτέρου.

ἀναγλύφου ἢ παρουσίας πρὸ τοῦ πάπα Εὐγενίου (Παρενθέτου πίνακος Γ' ἀρ. 2). γ') ἢ ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 6 Ἰουλίου 1439 ἐν Φλωρεντίᾳ, παρόντος τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ πάπα, ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ Βησσαρίωνος ἀπὸ τοῦ ἁμθωνος ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου τῆς συνόδου (Παρενθέτου πίνακος Γ' ἀρ. 3) καὶ δ') ἢ ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βενετίαν ἀναχώρησις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἡμέρῃ ἀναγλύφῳ ὁ ἐκ Βενετίας ἀπόπλους αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν (Παρενθέτου πίνακος Γ' ἀρ. 4)¹.

Ἐν μέσῳ τῶν ποικίλως ἐνδεδυμένων καὶ περιέργους καλύπτρας φερόντων συνοδῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος εὐκόλως διακρίνεται ἐν ταύταις ταῖς παραστάσεσιν ἐκ τοῦ ιδιορρυθμοῦ εἰς ὄξυ ἀπολήγοντος πύλου, ὃν θὰ ἴδωμεν αὐτὸν φέροντα καὶ ἐν ἄλλαις εἰκόσι. Μόνον δὲ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πάπα παρουσίας εἶνε ἀσκεπῆς καὶ παριστάνεται γονυπετῶν πρὸ αὐτοῦ. Καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται μὲν κατὰ πάντα ἢ εἰκῶν αὕτη πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς δεξιώσεως παρὰ τῷ Συροπούλῳ, ἀλλὰ λείπει καὶ ἐξ αὐτῆς ὁ πολυθρύλητος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἀσπασμὸς τοῦ ποδὸς τοῦ πάπα, ὃν μέχρι τινὸς ἡξίου ὁ Εὐγένιος Δ'.

Ὁ δὲ ιδιορρυθμὸς πύλος, ὃν φέρει ὁ Παλαιολόγος ἐν τε τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ ἐν τῷ κατωτέρῳ περιγραφομένῳ μεταλλίῳ τοῦ Πισάνου, εἶνε ὁμοιότατος πρὸς τὸν τοῦ Μανουὴλ Λασκάρως ἐν τῇ Παντανάσῃ τοῦ Μυστρά¹. Ἀλλὰ

¹ Αἱ παραστάσεις αὗται εὐρίσκονται ἀπεικονισμέναι καὶ ἐν παλαιαῖς χαλκογραφίαις προσηρτημέναις εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. XVII Ἱστορικὸν κώδικα τῆς ἐν Βιέννῃ αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης, περιέχοντα τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἐξεδόθησαν δὲ κατ' αὐτὰς καὶ παρὰ τῷ *Nessel* (*Catalogus codicum Mstorum Graecorum... Augustissimae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis*. Ἐν Βιέννῃ. 1690 Μέρ. Ε' σ. 39-40). Ἀπεικονίσθησαν δὲ καὶ ἐν τῇ παρισιακῇ ἐκδόσει τοῦ Κωδικοῦ (1648) σ. 3, 151, 337, 410 non indicatis caeterum locis unde desumptae fuerint, tametsi vero simile sit has ex antiquis tabellis, vel certe Codicibus manuscriptis, excerptas *Du Cange* *Familiae byzantinae* ἐκδ. Παρισίων, 1680 σ. 245). Ἐξεδόθησαν δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς *Vanvitelli* *Il Concilio di Firenze*. Ἐν Ῥώμῃ. 1899 σ. 74, 87, 126, 145, ὁπόθεν καὶ παρέλαβον αὐτὰς.

τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ πίλου τούτου; Παρέστητε μὲν ὁ Φιλαρέτης αὐτὸν φερόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰῶη κατὰ τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπόπλουν καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ πάπα παρουσίασιν ἐν Φερράρα, ὡν βεβαίως ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶχε γνῶσιν ἐξ αὐτοψίας· ἀλλ' ὁ πῖλος ἐκεῖνος ἐδόθη ἐν ταῖς παραστάσεσιν ἐκείναις εἰς τὸν Ἰωάννην προληπτικῶς ἐκ τῆς κατόπιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐν Φλωρεντία γρήσειως αὐτοῦ. Οὐδ' ὑπάρχει τι τὸ ἀναγκάζον ἡμᾶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τοιοῦτο σχῆμα ἔφερε τὸ ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Σανούτου μνημονευόμενον *capello* τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπερ οὗτος ἐξέβαλεν ἐν Βενετία πρὸς χαιρετισμὸν τοῦ εἰς τὴν τριήρη αὐτοῦ ἐπιβάντος δόγη². Οὐδαμῶς δὲ πράγματι ἀμφιδάλλω, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἐν Φλωρεντία τὸ πρῶτον ἐφύρεσε τοιοῦτον πῖλον, οὗ ἴχνη δὲν εὐρίσκομεν πρότερον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὅσον τοῦλάχιστον ἐγὼ γινώσκω. Ὅτι δὲ ὁ πῖλος οὗτος ἔχει φλωρεντιακὴν τὴν ἀρχὴν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν *Elogia* τοῦ Παύλου Ἰοβίου, ἐν οἷς βλέπομεν τὸν Φλωρεντῖνον *Ugucione della Faggiola* φέροντα τοιοῦτον πῖλον³. Ἐν τεύθειν δ' ἐξηγεῖται καὶ πῶς τοιοῦτον φέρει πῖλον ἐν τῇ Παντανάσση τοῦ Μυστρά ὁ Μανουὴλ Λάσκαρις, πιθανώτατα συγγενῆς τοῦ Ἀθανασίου Λασκάρεως, ὅστις ὡς πρέσβυς τοῦ δεσπότης Δημητρίου Παλαιολόγου μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, καθ' ἃ γινώσκομεν ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Φλωρεντίνους ἐπιστολῆς αὐτοῦ, γραφείσης τὸν Αὐγούστον τοῦ 1439⁴.

¹ Κ. Ζησίου Σύμμικτα. Ἀθήνησιν. 1892 σ. 37 κ.έ. Φωτογραφικὸν ἀπότυπον τῆς ζωγραφίας ταύτης ἐξ ἐλαιογραφίας τοῦ κ. Ἐμμ. Λαμπάκη ἀπόκειται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς ἐνταῦθα Χριστιανικῆς ἐταιρείας ὑπ' ἀρ. 1831. Ἴδε αὐτῆς Δελτίον Β' (1894) σ. 60.

² *Μαρίνου Σανούτου Vite de' duchi di Venezia* παρὰ τῷ *Muratorì* Τόμ. KB' σ. 1051: *E il Doge montò sulla galera dell' Imperadore e si cavò la berretta, e l' Imperadore si cavò il capello.*

³ *Jovius Elogia*. Ἐν Βασιλείᾳ. 1577. Πρὸς. *Eugène Müntz* Le musée des portraits de Paul Jove ἐν τοῖς *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. Ἐν Παρισίοις. 1900 σ. 303.

⁴ *Giuseppe Müller* Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' Oriente cristiano e coi Turchi. Ἐν Φλωρεντία. 1876 σ. 177.

Ἐξετάζοντες δ' ἐγγύτερον τὸν εἰκονικὸν τύπον, ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὁ Φιλαρέτης, εὐρίσκομεν, ὅτι εἶνε πάντοτε ὁ αὐτὸς ἐν ἀπάσαις ταῖς παραστάσεσι τοῦ γλύπτου. Καὶ ἡ μὲν παραβολὴ τῶν γλυφῶν τούτων πρὸς τὰς ἄλλας εἰκόνας τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἃς θὰ ἐξετάσωμεν ἀμέσως κατόπιν, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Φιλαρέτης δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς πιστῆς ἀπεικονίσεως τοῦ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορος. Ἄλλ' ἄξιον ὅπως δῆποτε σημειώσεως εἶνε, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τούτοις φέρει μακρότερον τὸ γένειον ἢ ἐν ταῖς ἄλλαις καὶ παριστάνεται γηραιότερός πως τῆς ἡλικίας, ἣν εἶχε τῷ 1439 ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅτε ἦτο μόλις τεσσαράκοντα καὶ ἐννέα ἐτῶν. Λεῖπει δ' ἐν τοῖς ἀναγλύφοις καὶ τὸ βοστρυχῶδες τῆς κόμης ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὅπερ παρατηροῦμεν εἰς τὰς λοιπὰς ἐκ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ διαμονῆς τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἀπορρευσάσας εἰκόνας.

Πῶς λοιπὸν θὰ κρίνωμεν καθ' ὅλου τὸν τύπον τῆς εἰκόνης τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Φιλαρέτη; Εἶνε πιστὸς καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ἀλήθειαν; Προέρχεται ἐξ αὐτοψίας τοῦ γλύπτου; Τὸ ζήτημα δὲν δύναται νὰ λυθῇ ἄνευ ἐξετάσεως τοῦ μεταλλίου τοῦ Βίκτωρος Πισάνου, ὅπερ παρέχει τὴν ἀξιοπιστοτάτην τῶν εἰκόνων τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ Βίκτωρ Πισᾶνος ἢ Πισανέλλος, γεννηθεὶς ἐν Οὐηρῶνι τῷ 1380 καὶ διακριθεὶς ὡς ζωγράφος καὶ χαράκτης μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν καλλιτεχνῶν κατὰ τὸ λυκαυγὲς τῆς Ἀναγεννήσεως, κατέλιπεν ἡμῖν σὺν τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ἔργοις καὶ καλλιτεχνικώτατα μετάλλια, δικαίως τυγχάνοντα καθολικῆς ἐκτιμῆσεως διὰ τὸ εὐτεχνον αὐτῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων εἶνε καὶ τὸ μετάλλιον τὸ παριστάνον τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, οὗ διάφορα ἀντίτυπα, ἔχοντα διάμετρον 103 χιλιοστῶν τοῦ γαλλικοῦ μέτρου, διασώζονται ἐν διαφόροις μουσείοις (Ἴδε τὸ μετάλλιον τοῦτο ἀπεικονιζόμενον ἐνταῦθα ἐν σμικρύνσει τοῦ ἐν τῷ Νομισματικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου ἀποκειμένου ἀντι-

τύπου) ¹.

Καὶ ἡ μὲν καλλιτεχνικὴ ἐπεξεργασία τοῦ μεταλλίου τούτου εἶνε προφανής. Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία, ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου εἶνε πιστότατη, χαραχθεῖσα ἐξ αὐτοψίας, καὶ ὅτι μόνον ἐν παραβολῇ πρὸς τὰνάγλυφα τοῦ ἀγίου Πέτρου νεώτερός πως παριστάνεται ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ μεταλλίῳ. Ὁ Πισᾶνος, ἐργασθεὶς ἐν πλείσταις πόλεσι τῆς Ἰταλίας μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1456 θανάτου, πιθανώτατα ἠτύχησεν ἀἰδῆ αὐτοῖς ὄμμασι τὸν Ἰωάννην Παλαι-

Τὸ ἐμπροσθεν τοῦ μεταλλίου τοῦ Πισᾶνου

Τὸ ὀπισθεν τοῦ μεταλλίου τοῦ Πισᾶνου

¹ Ἴδε εἰκόνα τοῦ μεταλλίου παρὰ *Du Cange Familiae Byzantinae* έκδ. Παρισίων. 1680 σ. 245.— *Friedländer Die italienischen Schaumünzen des fünfzehnten Jahrhunderts*. Ἐν Βερολίῳ, 1888 σ. 30 καὶ Πιν. I. *Hertzberg Ge**

ολόγον ἐν Φερράρα ἢ Φλωρεντία κατὰ τοὺς μακροὺς μῆνας τῆς ἐν Ἰταλίᾳ διαμονῆς τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰκόνισε δ' αὐτὸν φέροντα πλὴν τοῦ ἤδη ἐκ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἀγίου Πέτρου γνωστοῦ ιδιορρύθμου πύλου ἐνδυμασίαν ιδιωτικὴν ἀποδήμου ἀστοῦ, ὅχι δὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν, καθ' ἃ ἄλλως καὶ ὁ Φιλαρέτης. Παρέστησε δὲ τὸν Ἰωάννην ἐν μὲν τῷ ἔμπροσθεν τοῦ μεταλλίου ἐν προτομῇ μόνον μεγάλου μεγέθους, ἐν δὲ τῷ ὀπισθεν ὀλοσώμον καὶ ἔφιππον.

Τὴν δὲ παράστασιν ταύτην τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐφίππου νομίζει ὁ Friedländer¹ ἀναφερομένην εἰς τακτὸν γεγονὸς διαλαθάνον ἡμᾶς· ἀλλὰ φρόνῳ, ὅτι ἄλλως πρέπει νὰ ἐξηγησώμεν τὴν παράστασιν ταύτην, οἷαν βλέπομεν ἅπαξ καὶ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Φιλαρέτη. Καὶ δὲν πρόκειται μὲν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἵππου ἀναβάσεως βεβαίως νὰ ἐκφρασθῇ συμβολικῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ὡς αὐτοκράτορος, τοῦθ' ὅπερ πολὺ ἐνδεικτικώτερον θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ἐξεικονίσεως αὐτοῦ περιβεβλημένου τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν. Ἄλλος δ' εἶνε κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ λόγος τῆς παραστάσεως τοῦ Ἰωάννου ἐφίππου, ἢ συχνὴ ἐμφάνις αὐτοῦ ὀχουμένου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Φλωρεντίνων. Φιλάσθενος δῆλα δὴ ὢν ἀπέφευγε τὰς μακρὰς πορείας πεζῇ καὶ ἐποιεῖτο συχνοτάτην

schichte der Byzantiner. Ἐν Βερολίῳ. 1883 σ. 572-3 Πρβλ. περὶ τοῦ μεταλλίου τούτου Alfred Armand Les médailles italiens des quinzième et seizième siècles. Ἐν Παρισίοις. 1887 Τόμ. Γ' σ. 2. Κατὰ τοῦτον τὸ ἐν τῷ Λούβρῳ ἀντίτυπον ἔχει τὸ ἀνώτερον θολοειδὲς μέρος τοῦ πύλου τοῦ αὐτοκράτορος περιστοιχισμένου ὑπὸ στεφάνου, τὰ δὲ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς συνοδεύονται ὑπὸ καμπυλοειδῶν ποικιλμάτων. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται μεταβολαὶ εἶνε ἔργον μεταγενεστέρου τορευτοῦ. Κατὰ δὲ τὸν Friedländer ἐνθ. σ. 28 ὁ Παῦλος Ἰόβιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βαζάρην περὶ τῶν μεταλλίων τοῦ Πισάνου ποιεῖται μνείαν καὶ ὀπισθοῦ μέρους τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος μεταλλίου, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης ἐκράτει διὰ τῶν δύο χειρῶν σταυρὸν· ἀλλ' ὁ Friedländer προσθέτει, ὅτι τοιοῦτο ὀπισθιὸν μέρος τοῦ μεταλλίου δὲν εἶνε γνωστόν. Ποιεῖται δὲ μνείαν ὁ Friedländer ἐνθ. ἀν. σ. 30 καὶ μικροῦ ἀποτύπου τοῦ μεταλλίου ἀποκειμένου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίου, ὅπερ κατεσκευάσθη ἐν Γερμανίᾳ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα.

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 38.

χρήσιν ἵππου. Ἐκ τῆς περιέργου καὶ διδακτικῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἰωάννου de' Pigli περὶ τῆς εἰς Πιστορίαν καὶ Πράτον ἐκδρομῆς τοῦ αὐτοκράτορος δικαιούμεθα νὰ παρομοιάσωμεν αὐτὸν πρὸς τοὺς Κολοκοτρωναίους, οὓς δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἀνίππους κατὰ τὰ περὶ αὐτῶν ἀδόμενα. Ὅμοίως πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐν τῇ τοςκανικῇ Περετόλῃ εἰσῆλθε μέχρι καὶ τῆς αἰθούσης τῆς οἰκίας τῶν φιλοξενούντων αὐτὸν de' Pigli ἔφιππος, χωρὶς νὰ ἴδῃ τις αὐτὸν βοηθούμενον εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἵππου κατάβασιν ὑπὸ ἄλλου τινὸς πλὴν ἢ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ εὐπατριδῶν καὶ οἰκετῶν ¹.

Πότ' ἐχαράχθη τὸ ἀχρόνιστον τοῦτο μετάλλιον τοῦ Πισάνου; Οὐδαμῶς εἶνε ἀπίθανος ἢ κοινῶς φερομένη γνώμη, ὅτι τοῦτο ἔγεινε κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ διαμονῆς τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἤτοι τὸ 1439. Κατὰ ταῦτα ἡδύνατο νὰ ἔχη τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὁ Φιλαρέτης ποιῶν τὰνάγλυφα τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἅτινα εἶνε ὀλίγω μεταγενέστερα, ποιηθέντα μεταξὺ τοῦ 1439 καὶ 1447. Ἀλλὰ διὰ λόγον ἄγνωστον δὲν φαίνεται ἀντιγράψας τὴν πιστὴν εἰκόνα τοῦ Παλαιολόγου τὴν ἐν τῷ μεταλλίῳ ἐκείνῳ. Ἀλλὰ πόθεν τότε ἢ ποιά τις ὁμοιότης ἢ παρατηρουμένη ἐν ταῖς γλυφαῖς τοῦ Φιλαρέτη, ἰδίως ὡς πρὸς τὸν πῖλον, τὸ ἰδιωτικὸν τῆς ἐνδυμασίας καὶ τὸ εἰς ὄξυ ἀπολήγον γένειον; Δίαν πιθανῶς ὁ Φιλαρέτης εἰκόνισε τὸν Ἰωάννην ἐξ ἀναμνήσεως, ἰδὼν καὶ αὐτὸς αὐτὸν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἥτις ἦτο ἡ γενέτειρα τοῦ γλύπτου τοῦ λαβόντος παρὰ τοῦ πάπα Εὐγενίου τὴν ἐντολὴν τῆς διὰ τῶν παραστάσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν σύνοδον πρὸς ταῖς ἄλ-

¹ Entrò insino nella nostra sala a cavallo senza essere veduto dismantare da nessuno, se non dai suoi gientili uomini e famigli." *Idε P. Ferrato* Relazione di Giov. de' Pigli da Peretola intorno a un viaggio dell' imperatore di Costantinopoli fatto nel 1439. Ἐν Βονωνίᾳ. 1867 σ.11 . Πρὸβλ. *Σπυρ. Π. Δάμπρου* Μία ἡμέρα Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου ἐν Περετόλῃ τῆς Τοςκάνης ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ ἔθναλογικῆς ἐταιρείας Τόμ. 5' σ. 354.

λαις διακόσμησιν τῶν θυροφύλλων τῆς μεσαίας πύλης τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον τοῦ ἔτους καθ' ὃ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος εὕρισκετο ἐν Φλωρεντία χάριν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἢ πόλις αὕτη διεκοσμήθη διὰ νέου μνημείου ἀξιολογωτάτου, ὀφειλομένου εἰς τὴν διαπρεπῆ φιλοκαλίαν τοῦ νέου ἐν τῇ πόλει ἰσχυροῦ οἴκου, τοῦ τῶν Μεδίκων. Κοσμᾶς Α' ὁ Μεδίκος, ἰσχύσας ἐν τῇ πόλει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νάναλάβῃ ἀπὸ τοῦ 1434 πράγματι τὴν ἐν αὐτῇ ὑπερτάτην ἀρχὴν ἄνευ καταλύσεως τοῦ δημοκρατικοῦ αὐτῆς πολιτεύματος, ἀπεφάσισε τὴν οἰκοδόμησιν μεγάρου τῶν Μεδίκων ἀνταξίου τοῦ νέου αὐτῶν ἐν τῇ πόλει ἀξιώματος. Τὴν δὲ διακόσμησιν τοῦ εὐκτηρίου τῶν Μεδίκων¹ τοῦ ἐν τῷ μεγάρῳ τούτῳ τῷ οἰκοδομηθέντι κατὰ τὰ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος Michelozzo ἀνέθηκεν ὁ Κοσμᾶς εἰς τὸν ζωγράφον Βενότιον (Benozzo) Gozzoli, τὸν ἐπιφανῆ μαθητὴν Ἰωάννου Βεάτου τοῦ Ἀγγελικοῦ (Fra Angelico). Θέμα δὲ τῶν τοιχογραφιῶν, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ 1459 μέχρι τοῦ 1464 μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ περισσῆς φιλοκαλίας ἅμα καὶ καλλιτεχνικῆς τόλμης ἐργασθεὶς ὁ Βενότιος ἐκόσμησε τὸν εὐκτήριον τοῦτον οἶκον, εἶνε ἢ λατρεία ἢ προσφερομένη εἰς τὸν ἐν τῇ φάτνῃ νεογέννητον Ἰησοῦν τοῦτο μὲν ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων, τοῦτο δὲ ὑπὸ τῶν βασιλέων τῶν Μάγων, ἀκολουθουμένων ὑπὸ πολυανθρωποτάτης ἀκολουθίας ἐφίππων ὡς τὸ πλεῖστον συνοδῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ φέροντες τὰ πολύτιμα τῶν προσκυνητῶν δῶρα εἰς τὸν ἀρτιγενῆ Σωτῆρα. Ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει τοῦ θέματος τούτου ὁ Gozzoli εὗρε τὴν εὐκαιρίαν τοῦτο μὲν νάναπτύξῃ τὴν ἔμφυτον αὐτῷ ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν διὰ τῆς ζωγραφίσεως ὠραίων τοπίων, φυτῶν καὶ ζώων, τοῦτο δὲ νάναπαραστήσῃ κατὰ τὸ καὶ ἄλλως παρὰ τοῖς ζωγράφοις τῆς

¹ Εἶνε τοῦτο ἡ περιώνυμος Carrella Medicea ἐν τῇ μεγάρῳ τῶν Μεδίκων τῷ φέροντι ἀπὸ τοῦ 1659 τὸ ὄνομα τοῦ οἴκου Ῥικκάρδη, εἰς ὃν περιηλθε, καίτοι ἀπὸ τοῦ 1814 ἔγεινε κτῆμα τοῦ δημοσίου. Νῦν δὲ εἶνε ἐγκατεστημένη ἐν αὐτῷ ἡ νομαρχία.

Ἀναγεννήσεως ἐπιχωριάζον ἔθος ἐπιφανεῖς ἄνδρας τῶν συγχρόνων, ὧν αἱ εἰκόνες ἐπέχουσι τὴν θέσιν τῶν προσώπων τῆς γραφικῆς παραδόσεως, φερόντων τὴν περιβολὴν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Οὕτως οἱ τρεῖς Μάγοι τοῦ Βενετίου Gozzoli εἶνε ὁ νεαρὸς ἔγγονος τοῦ Κοσμᾶ Λαυρέντιος ὁ Μεγαλοπρεπῆς ὁ γεννηθεὶς μὲν τῷ 1448, ἄρξας δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς Πέτρου τῷ 1469, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ εἰς Ἰταλίαν χάριν τῆς συνόδου μεταβὰς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ¹.

Τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον παρέστησεν ὁ Gozzoli ἔφιππον ὡς καὶ τοὺς δύο ἄλλους Μάγους, τὸν Λαυρέντιον Μέδικον καὶ τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ. Ἐποχεῖται δ' ἐπὶ θυμοειδοῦς λευκοῦ ἵππου, κεκοσμημένου διὰ πολυτελῶν φαλάρων, φέρει στέμμα ἀνατολικὸν ὁμοίον πρὸς τὸ τῶν λοιπῶν δύο Μάγων, καὶ περιβάλλεται πολύτιμον ποδήρη βασιλικὴν ἐσθῆτα ἐκ βαρέος πρασίνου σηρικοῦ διϋφασμένου ὑπὸ χρυσῶν ἀνθεμίων, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τέχνης ἐζωγραφημένην. Ἐχει δὲ ὁ αὐτοκράτωρ περικαλλῆ τὴν μορφήν καὶ πολὺ τὸ μεγαλεῖον ἐν τῇ ἐκφράσει. Ἄξια δὲ παρατηρήσεως χαρακτηριστικὰ εἶνε τὸ εἰς ὀξὺ ἀπολήγον γένειον, εἰ καὶ ἡ ὀξύτης αὕτη εἶνε πολὺ καταφανεστέρα ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τῷ μεταλλίῳ τοῦ Πισάνου, καὶ τὸ ἐκ τῶν ὀπισθεν βοστρυχῶδες τῆς κόμης, ὅπερ εἶδομεν καὶ ἐν τῷ μεταλλίῳ τούτῳ. Ἐν τῷ συνόλῳ δὲ ἡ ἐκτάκτως ὠραία αὕτη εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἢ δικαίως προκαλοῦσα τὸν θαυμασμὸν τῶν θεωμένων δύναται νὰ λεχθῆ ἢ ἀρίστη τῶν σωζομένων εἰκόνων Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (Παρένθετος Πίναξ Η').

¹ Ἴδε περὶ τῶν ζωγραφιῶν τοῦ Gozzoli ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ μεγάρου τῶν Μεδίκων *Crowe* καὶ *Cavalcasselle* *Storia della pittura Italiana*. — *C. B. Benvenuti* *Gli affreschi di Benozzo Gozzoli nella Cappella del Palazzo Riccardi*. Ἐν Φλωρεντίᾳ 1901. — *Heinrich Brockhaus*, *Forschungen über Florentiner Kunstwerke*. Ἐν Λειψίᾳ, 1902 σ. 55 κ.έ. II. *Die Hauskapelle der Medici*.

Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν εἶνε βεβαίως ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν τοῦ μεταλλίου, ἀλλ' ὁμοιάζει ἱκανῶς πρὸς αὐτὴν, καὶ δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι προῆλθε καὶ αὕτη ἐξ αὐτοψίας. Καὶ ὁ μὲν Gozzoli, ὅστις ὤρματο ἐκ τῶν ἀστυγειτόνων τῆ Φλωρεντία Φαισουλῶν (Fiesole), εἶχε κατὰ τὰ πιστευόμενα ἀναμφιλέκτως ἴδει τὸν αὐτοκράτορα ἐν Φλωρεντία¹, ἀλλὰ τὸ καθ' ὅλου ἰδεῶδες τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ τρόπου ἐπέτρεπεν, εἰ μὴ καὶ ἐπέβαλλεν, εἰς τὸν ζωγράφον ποιᾶν τινὰ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς δουλικῆς ἀποτυπώσεως τῆς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἰδανικωτέραν τινὰ παράστασιν αὐτοῦ, ἐξεικονισθέντος περικαλλεστέρου ἢ κατ' ἀλήθειαν καὶ ἔτι νεωτέρου ἢ ἐν τῷ μεταλλίῳ τοῦ Πισάνου. Ἐντεῦθεν δὲ νομίζω, ὅτι προῆλθον αἱ διαφοραὶ ἅς εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἐξεικονίσει τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ὑπὸ τοῦ Gozzoli ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ μετάλλιον τοῦ Πισάνου.

Δὲν περιωρίσθη δὲ ὁ καλλιτέχνης ἐν ταύτῃ τῇ μεγάλῃ τοιχογραφίᾳ τῆ πληροῦση τοὺς τοίχους τοῦ εὐκτηρίου τῶν Μεδίκων νὰ περιλάβῃ μόνον τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον πιθανώτατα ἔνεκα τῆς τιμῆς τῆς πρόσγενομένης εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸν ἄρχοντ' αὐτῆς οἶκον ἐκ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ διαμονῆς ἐν τῇ παρά τὸν Ἄρνον πόλει. Οὐχ ἦττον τιμητικὴ εἶχεν ὑπάρξει ἢ εἰς τὴν πόλιν μετάβασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, οἱ δὲ Φλωρεντῖνοι δὲν ἐλησμόνουν τὸν γηραιὸν πατριάρχην, οὐ μετ' ἐνδιαφέροντος εἶχον παρακολουθήσει τὴν ἐν τῇ πόλει αὐτῶν παρουσίαν καὶ τὸν ἐν αὐτῇ τῷ 1439 θάνατον ὡς καὶ τὴν ἐνταφίᾳσιν ἐν τῇ Νέᾳ Παναγίᾳ (Santa Maria Novella). Διὸ ὁ Gozzoli τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ παρέστησε πρὸς τῷ Λαυρεντίῳ τῷ Μεδίκῳ καὶ τῷ αὐτοκράτορι Ἰωάννῃ ὡς τὸν τρίτον Μάγον. Ὅποια δὲ ἡ εἰκὼν τοῦ πατριάρχου θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ λόγου περὶ τῶν λοιπῶν εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου.

¹ *Benvenuti* ἐνθ' ἀν. σ. 33.

Πράγματι πλὴν τῶν ἤδη ἀνωτέρω περιγραφεισῶν ἀνήγγειλαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔαρ αἱ γαλλικαὶ ἐφημερίδες ἐν τῇ βραχείᾳ περιλήψει τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας τῶν ἐπιγραφῶν καὶ γραμμάτων ἀνακοίνωσιν γενομένην ὑπὸ τοῦ κ. Ἀντωνίου Μυῆοζ ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 2/13 Ἰουνίου ἔ.ν. Κατὰ ταύτην αὐτὸς ἐξέθηκεν, ὅτι πρὸ τινῶν ἐβδομάδων εἶχεν ἀνακαλύψει ἐν τῷ κατὰ τὴν Ῥώμην Μουσεῖῳ τῆς Προπαγάνδας χαλκῆν προτομὴν παριστάνουσαν τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον· ἰσχυρίσθη δὲ καὶ ὅτι αὕτη ἐποιήθη τῷ 1439 ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Ἀβερουλίνου ἢ Φιλαρέτη, τοῦ ἤδη γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς γλύπτου τοῦ ποιήσαντος τὰνάγλυφα τῶν θυροφύλλων τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

Ἄλλ' ἐπιτραπήτω ἐνταῦθα νὰ διαμαρτυρηθῶ κατὰ τῆς διεκδικουμένης ὑπὸ τοῦ κ. Μυῆοζ προτεραιότητος. Ἡ ἀνακάλυψις οὐδαμῶς ἔγεινεν ὑπ' αὐτοῦ, οὐδ' εἶνε ἐφετεινή. Ἦδη τῷ 1899 εὔρηται ἐκδεδομένη ἀτυχῆς εἰκῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος προτομῆς ἐν τῷ περὶ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας συγγραμμάτιῳ τοῦ πατρὸς Vannutelli, φέρουσα ἐπιγραφὴν *Busto dell' Imperatore Giovanni Paleologo. Museo di Propaganda*. Οὐδὲν δὲ ἄλλο λέγεται ἐν τῇ εἰρημένῃ συγγραφῇ περὶ τῆς προτομῆς ταύτης ἢ ὅτι τὸ γνωστὸν μετάλλιον τοῦ Πισάνου, περὶ οὗ γίνεται ἰκανῶς μακρὸς λόγος ἐν αὐτῇ, « χρησιμεύει πρὸς διάγνωσιν τῆς ταυτότητος (*serve di autentica*) τῆς ὠραιότητος χαλκῆς προτομῆς τῆς παριστανούσης τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀποκειμένης ἐν τῷ εἰρημένῳ μουσεῖῳ », τῷ τῆς Προπαγάνδας ἢ Βοργιανῷ (*Borgiano*)².

Ὁ πατὴρ Vannutelli εἶχε πληρέστατα δίκαιον συσχετίζων τὰ δύο καλλιτεχνήματα, ὡς ἀπεδείκνυε καὶ ἡ ἀπλῆ θεία τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτυπωθείσης εἰκόνας. Θελήσας δὲ νὰ μάθω πλειό-

¹ Il Concilio di Firenze. Ἐν Ῥώμῃ (Libreria e Tipografia della Vera Roma). 1899 σ. 1813.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 112.

τερα περὶ αὐτῆς, παρεκάλεσα κατὰ Μάρτιον τοῦ 1904 τὸν ἐν Ῥώμῃ παρατυγχάνοντα μακαρίτην φίλον μου Στέφανον Καραθεοδωρῆν νά μοι ἀποστείλῃ φωτογραφίαν τῆς προτομῆς ταύτης καὶ ὅσον ἔνεστιν εἰδήσεις πληρεστέρας περὶ αὐτῆς. Ὁ δὲ Καραθεοδωρῆς ἀνεκοίνωσέ μοι τοῦτο μὲν, ὅτι φωτογραφίαι ἔτοιμοι τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος προτομῆς δὲν εὑρίσκοντο ἐν τῷ ἔμπορίῳ, τοῦτο δὲ, ὅτι τὸ Βοργιανὸν Μουσεῖον εὐχαρίστως θά μοι ἐπέτρεπε τὴν ἰδίαις μου δαπάναις φωτογράφησιν τῆς προτομῆς, ἂν προεκάλουν τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν τοῦ καρδινάλιου Della Volpe, Prefetto dell'Economia della Sacra Congregazione di Propaganda Fede. Ἀποταθείς δὲ πρὸς τοῦτον καὶ τυχῶν τῆς σχετικῆς ἀδείας, ἔλαβον ὑπερμεσοῦντος τοῦ Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1904 τρεῖς φωτογραφίας τῆς προτομῆς, μίαν παριστάνουσαν τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντωπὸν, ἄλλην κατὰ κρόταφον καὶ τρίτην κατὰ τὸ ἥμισυ ἐκ πλαγίου. Ἐκ τούτων δὲ τῶν φωτογραφιῶν ἐξετύπωσα μίαν μὲν εἰκόνα τῆς προτομῆς ἐν τῷ πολὺ πρὸ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Μυῆος παρασκευασθέντι πεντηκοστῷ δευτέρῳ τυπογραφικῷ φύλλῳ τῆς ἐμῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος (σ. 829), δύο δὲ ὄψεις αὐτῆς ἐν τῇ μικρῇ μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ἐκείνην ἐκτυπωθείσῃ εἰκονογραφημένη προκηρύξει τῆς οἰκείας ἐπιτροπῆς περὶ ἰδρύσεως ἀνδριάντος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἐν Ἀθήναις (Ἴδε ἐνταῦθα Παρένθετον πίνακα Θ' καὶ Παρενθέτου πίνακος Ε' ἀρ. 2)

Συγχρόνως δὲ μετὰ τῶν φωτογραφιῶν ἔλαβον κατ' ἐντολὴν τοῦ καρδινάλιου Della Volpe ἐπιστολὴν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰγνατίου Σάντη, φέρουσαν ἡμερομηνίαν 19 Αὐγούστου/1 Σεπτεμβρίου 1904, δι' ἧς εἰδίδετο ἡ ἐξῆς ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματά μου περὶ προελεύσεως τῆς προτομῆς: « Ἡ Α. Ἐξοχότης (ὁ καρδινάλιος) λυπεῖται μὴ δυναμένη νὰ δώσῃ εἰς ὑμᾶς τὰς εἰδήσεις ἃς ἐπιθυμεῖτε περὶ τῆς προελεύσεως τῆς προτομῆς καὶ νὰ ὑποδείξῃ εἰς ὑμᾶς οἰανδήποτε ἄλλην δημοσίευσιν περὶ αὐ-

τῆς. Ἐγείναν ἔρευναί ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ἵνα ἐξευρεθῆ, ἂν ἡ δαπάνη πρὸς ἀγορὰν αὐτῆς εἶχε γείνει ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς Προπαγάνδας, ἀλλ' οὐδὲν ἐξήχθη. Ἐντεῦθεν δὲ εἰκάζεται, ὅτι ὁ πολύθρηνος πατὴρ Vannutelli ἢ τις ἄλλος ἀνώνυμος εὐεργέτης κατέβαλε τὰς δαπάνας καὶ ἐδώρησε τὴν προτομὴν εἰς τὸ Βοργιανὸν μουσεῖον. Ὁ δὲ φύλαξ τοῦ εἰρημένου μουσείου ἀντέγραφέ τινα σημειώματα, συναποστελλόμενα μετὰ τῆς παρουσίας, ἐν οἷς ὑπάρχουσι καὶ τινες ἐνδείξεις περὶ τῆς προτομῆς.»

Τὰ σημειώματα ταῦτα ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὸ ἐν τῷ αὐτῷ μουσεῖῳ ἀποκείμενον ἀντίτυπον τοῦ μεταλλίου τοῦ Πισάνου, ἐν τέλει δὲ αὐτῶν ἀντιγράφεται καὶ τὸ σημείωμα τοῦ Vannutelli τόδε· «Ἠγοράσθη ὁμοῦ μετὰ τῆς χαλκῆς προτομῆς χάριν τοῦ Βοργιανοῦ μουσείου φροντίδι τοῦ πατρὸς Βικεντίου Vannutelli τὴν 9/21 Ἰανουαρίου 1888» καὶ κατωτέρω· «Ἡ χαλκὴ προτομὴ ἠγοράσθη χάριν τοῦ μουσείου τῆς Προπαγάνδας φροντίδι τοῦ πατρὸς Βικεντίου Vannutelli τὴν 9/21 Ἰανουαρίου 1888, τὸ δὲ χαλκοῦν μετάλλιον ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ εἰρημένον Βοργιανὸν μουσεῖον».

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἀνακάλυψις τῆς προτομῆς δὲν ἔγεινεν ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας πρὸ τῆς 2 Ἰουνίου τοῦ λήξαντος ἔτους καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Μυῆoz, ἀλλ' εἶνε πολὺ ἀρχαιότερα. Νέα δ' ἐν τῇ ἀνακοινώσει τοῦ κ. Μυῆoz εἶνε μόνον ἡ γνώμη, ὅτι ἡ προτομὴ εἶνε ἔργον τοῦ Φιλαρέτη. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τάνωτέρω ἐκτεθέντα δὲν πιστεύω νὰ εὔρεν οὗτος ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Προπαγάνδας νέον ὑλικόν, διαλαθὼν τοὺς ἐν ἔτει 1904 χάριν ἐμοῦ ἐρευνήσαντας, δικαιούμαι νὰ εἰκάσω, ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Μυῆoz δὲν στηρίζεται τυχὸν εἰς ἀρχαικὰς ἢ ἄλλας μαρτυρίας, ἀλλ' ἐκ καλλιτεχνικῶν μόνον λόγων ὁ κ. Μυῆoz ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα τὸ ἀνακοινωθὲν εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίαν.

Ἄλλ' εἶνε ἄρά γε ὀρθὴ ἡ γνώμη αὕτη; Περὶ τούτου δὲν

δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἀνακοινώσεως αὐτοῦ. Δισταγμοὺς δὲ περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῆς ἀνεκρίνωσέ μοι ὁ διδάσκαλος τοῦ κ. Μυῆου, ὁ φίλος καθηγητῆς τῆς ιστορίας τῆς τέχνης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ῥώμης κ. Ἀδόλφος Βεντούρης, γράψας μοι τῇ 18 Ἰουλίου τάδε· «Οὐδὲν ἐγίνωσκον περὶ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Μυῆου ἐν τῇ Ἀκαδημία τῶν Παρισίων· ἀλλ' ἐν τινι διαλέξει γενομένη πρὸ μηνὸς ἐν τῷ φροντιστηρίῳ μου ὁ μαθητῆς μου ἐκεῖνος ἐξέθηκε τὰ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς προτομῆς τοῦ Φιλαρέτη. Ἄλλ' ἐγὼ δὲν ἐπείσθην τελείως. Τώρα δὲ θὰ ἴδητε ἐν τῷ ἐμῷ περιοδικῷ *L'Arte* ἄλλην τινὰ προτομὴν, ἣν ἐγὼ δημοσιεύω ὡς ἔργον τοῦ Φιλαρέτη. Θὰ μοι εἴπητε δὲ, ἂν ἐξ αὐτῆς δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι στοιχεῖα πρὸς παραβολὴν αὐτῆς μετὰ τῆς προτομῆς τοῦ Παλαιολόγου. Ἐγὼ φρονῶ, ὅτι τὰ τοιαῦτα στοιχεῖα εἶνε ὀλίγα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ προτομὴ τοῦ Παλαιολόγου φαίνεται ποιηθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεταλλίου τοῦ Πισανέλλου. Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος. Θὰ μελετήσω δὲ τὸ ζήτημα περαιτέρω ».

Ἐξετάζοντες δὲ πράγματι τὴν προτομὴν, καθ' ὅσον γινώσκομεν αὐτὴν ἐκ μόνων τῶν φωτογραφιῶν, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπαραγνώριστος εἶνε ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τὸ μετάλλιον τοῦ Πισάνου ἢ τὸ πρῶτον ἤδη κατὰ τὰνωτέρω εἰρημένα διαγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ Vannutelli. Οὐ μόνον ὁ πῖλος καὶ ἡ περιβολὴ ἔχουσιν ἀπαραλλάκτως πλὴν ἐλαχίστων, ἀναξίων λόγου διαφορῶν, ἀλλὰ καὶ ὁμοιοτάτην βλέπομεν τὴν κατασκευὴν τοῦ ὠτός μετὰ τῆς μικρᾶς ἐξοιδήσεως τοῦ κάτω λοβοῦ, τοῦ ὀφθαλμοῦ, τοῦ ἀνεφγότος στόματος, τῶν τριῶν βοστρύχων. Μόνον δὲ τὸ ζυγωματικὸν ὀστοῦν προέχει πλειότερον ἐν τῇ προτομῇ, καὶ ἡ ρίς εἶνε περὶ τὸ μέσον καμπυλωτέρα ἢ ἐν τῷ μεταλλίῳ, καὶ τὸ γένειον εἶνε ὀλιγώτερον ὀξὺ ἐν τῇ προτομῇ ἢ ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' αἱ μικραὶ αὗται διαφοραὶ εἶνε ἀνάξιστοι λόγου, παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς μεγάλας ὁμοιότητας,

ὅταν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ προτομὴ περιλαμβάνει ἀκριβῶς τόσον μόνον μέρος τοῦ σώματος ὅσον τὸ μετάλλιον. Τέλος δὲ νομίζω, ὅτι ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς πατρότητος τοῦ Φιλαρέτη εἶνε ἡ πολὺ μείζων διαφορὰ τοῦ εἰκονικοῦ τύπου τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου μεταξὺ τῆς προτομῆς καὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἀποδεικνύουσα, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ προσγράψωμεν ἀμφοτέρα τὰ ἔργα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν καλλιτέχνην. Ἐν τέλει δὲ παρατηρητέον περὶ τῆς προτομῆς τοῦ Βοργιανοῦ μουσείου καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτήν, οὔσαν περιφερῆ, εὕρισκετο ἠναγκασμένος νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰωάννην καὶ ἀντωπὸν, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶχεν ἐπιχειρήσει οὔτε ὁ Φιλαρέτης ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Ἁγίου Πέτρου, οὔτε ὁ Βενότιος Gozzoli ἐν τῇ Carrella Medicea, οὔτε ὁ Πισᾶνος ἐν τῷ μεταλλίῳ. Ὁ δὲ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ Πίνακος Ε' ἀρ. 2, ὅτι ἡ ἀντωπὸς ὄψις τοῦ αυτοκράτορος δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν περὶ τῆς καλλονῆς αὐτοῦ ιδέαν, ἣν ἀποκομίζομεν ἐκ τῶν κατὰ κρόταφον ὄψεων τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς μορφῆς αὐτοῦ. Στηρίζεται ἄρα καὶ ἡ ἀντωπὸς αὕτη παράστασις εἰς αὐτοψίαν τοῦ καλλιτέχνου ἢ οὔτος, ἀντιγράψας τὴν πλαγίαν ὄψιν ἐκ τοῦ μεταλλίου, αὐτοσχέδιον εἰκόνισε τὸ profil τοῦ αυτοκράτορος; Τοῦτο εἶνε ζήτημα ἄξιον λόγου, εἰς ὃ οὐδεμίαν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν.

Ἄντωπὸν δὲ παριστάνει τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἡ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. a. S. 5. 5 κώδικι τῆς Ἀτεστίας (Estense) βιβλιοθήκης τῆς Μοδένης, περιέχοντι τὸ Χρονικὸν τοῦ Ζωναρά, γεγραμμένον ἐπὶ βομβυκίνου χάρτου τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα καὶ κοσμούμενον ὑπὸ εἰκόνων τῶν αυτοκρατόρων. Περιλαμβάνεται δὲ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν μετ' εἰκόνων φύλλων (φ. 294^b), περιέχοντι εἰκόνας μεταγενεστέρως ἐπικεκολλημένας καὶ ἄλλοθεν,

ὡς εἶνε προφανές, εἰλημμένας¹ (Παρενθέτου πίνακος Ζ' ἀρ. 3).

Ὅμοίως δ' ἀντωπὸν βλέπομεν τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ τῇ περιλαμβανομένῃ ἐν φ. 4^ο τοῦ Παρισιακοῦ Suppl. Grec 1188, ὀλιγοφύλλου σπαράγματος κώδικος γεγραμμένου τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα καὶ περιλαμβάνοντος πλὴν ἄλλων τινῶν αἰνίγματα Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ. Εἶνε δὲ ἡ εἰκὼν γεγραμμένη διὰ κονδυλίου κίρροχρους μετὰ τινῶν ὑπερύθρων ἀποχρώσεων.

Ἡ ἄτεχνος εἰκὼν αὕτη (Παρενθέτου Πίνακος Ζ' ἀρ. 4) διαφέρει παντελῶς τῶν λοιπῶν, ἀπώτατα δὲ μόνον εἶνε τὰ ἐν αὐτῇ στοιχεῖα τῆς ὁμοιότητος ἐν τῇ καμπυλότητι τῆς κακοτεχνοτάτης ῥίνος. Βλέπομεν δ' ἐν αὐτῇ τοὺς βοστρύχους τῆς κόμης ἀμφοτέρωθεν ἐκ τῶν πλαγίων, καθ' ἃ καὶ ἐν ἄλλαις εἰκόσι ἄλλων αὐτοκρατόρων τοῦ αὐτοῦ κώδικος καὶ ἐπὶ νομισμάτων καὶ μολυβδοβούλλων², ὅχι δὲ μόνον ὅπισθεν ὡς ἐν τῷ μεταλλίῳ τοῦ Πισάνου καὶ ἐν τῇ προτομῇ τοῦ Βοργιανοῦ μουσείου. Τὸ δὲ γένειον ἀπολήγει μὲν εἰς ὄξυ, ἀλλ' εἶνε δισχιδές, ὡς καὶ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Μοδένης καὶ ἐν τῷ Παρισιακῷ 1783.

Τελευταία δὲ τῶν γνωστῶν μοι εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου εἶνε ἡ περιλαμβανομένη ἐν τῷ Μαρκιανῷ Cl. VII. cod. XXII; γραφέντι τελευτῶντος τοῦ 15 αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Κρητὸς βιβλιογράφου καὶ ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα, περὶ οὗ ἴδε τὰ γραφέντ' ἄλλοτε ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημόνῳ³. Σώζεται δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐν φ. 70^ο τοῦ κώδικος φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν Ὁ βασιλεὺς τῆς πο (= Πόλεως). Καὶ δὲν ἀναγράφεται μὲν ὀνομαστί ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ὅτι τοῦτον παριστάνει ἡ εἰκὼν δεικνύει ἡ θέσις αὐ-

¹ Ἴδε τὴν περὶ τοῦ κώδικος τούτου ἀνακοίνωσίν μου ἐν τοῖς Comptes-rendus du Congrès International d'Archéologie. Ἐν Ἀθήναις, 1905 σ. 309 κ. ἐ. Πρβλ. Νέου Ἑλληνομνημόνων Τόμ. Α' σ. 62 κ. ἐ.

² Ἴδε καὶ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν ἐν Νέῳ Ἑλληνομνημόνῳ Τόμ. Α' σ. 64 καὶ 65 καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον αὐτόθι Τόμ. Γ' Πίν. Δ' ἀρ. 2 καὶ 3 καὶ ἐν τῇ Πρὸκηρύξει τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς Ἰδρυσιν ἀνδριάντος Κωνσταντῖνου τοῦ Παλαιολόγου ἐν Ἀθήναις ἀρ. 2 καὶ 3.

³ Τόμ. Γ' σ. 240 κ. ἐ.

τῆς, καθ' ὅτι προηγείται μὲν αὐτῆς ἐν φ. 70^α «Ἡ ὀγδόη σύνοδος ὅπου ἐγένετον εἰς τὴν Φιορέντζα» ἔπεται δ' ἐν φ. 70^β «Ὁ πάπας Εὐγένιος». Περισσότερον δὲ νὰ προστεθῆ περὶ τῆς εἰκόνας ταύτης, ἣν ἶδε ἐν τῷ Παρενθέτω πίνακι Ε' ἀρ. 1, ὅτι εἶνε τελείως φανταστική, καθ' ἃ καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κλόντζα γραφεῖσαι εἰκόνες τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπ' ἑμοῦ ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι¹.

Εἰς συμπλήρωσιν δὲ τῶν περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου λεχθέντων προσθέτω ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῶν περισωθεισῶν εἰκόνων τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ τοῦ μετ' αὐτοῦ μεταδάντος εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει θανόντος καὶ ταφέντος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1439.

Εἶδομεν ἤδη, ὅτι ὁ Βενότιος Gozzoli ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τοῦ εὐκτηρίου τῶν Μεδίκων παρέστησε τὸν γηραιὸν πατριάρχην ὡς ἓνα τῶν τριῶν Μάγων. Ἡ ὄψις αὐτοῦ ἔχει τι τὸ σεβασμιον, καθ' ἃ ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ εἶχε προκαλέσει οὐ μόνον τὴν περιέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν Φλωρεντίνων, παρομοιοζόντων αὐτὸν πρὸς τὸν γηραιὸν Συμεὼν καὶ θαυμαζόντων διὰ τὸ πεπηγὸς τῶν φρενῶν, τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸ κόσμιον τῶν ἠθῶν. Οὐχ ἥττον δ' εἶχεν ἐμποιήσει αἰσθησιν τὸ ἀρχαιοπρεπὲς τῆς ὄψεως αὐτοῦ, ἡ σεβασμία πολιότης καὶ ἡ δαψιλῆς γενειάς². Τῶν ἐντυπώσεων δὲ τούτων

¹ Τόμ. Γ' 2. 242 Πίν. Ε' καὶ Τόμ. Δ' σ. 238 Πίν. Α'. Ἴδε τὰς εἰκόνας ταύτας ἀναδημοσιευθείσας καὶ ἐν τῇ Προκηρύξει τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἴδρυσιν ἀνδριάντος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ἐν Ἀθήναις.

² Ὁ Ἰωάννης de Ragusio ἔγραφε περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν καρδινάλιον Cesarini τάδε: Pater antiquus est, et sicut etas, canities, barba proluxa et effigies reddunt ipsum cunctis spectantibus venerabilem; ita sensus naturalis, experientia rerum et morum compositio reddunt ipsam cunctis secum familiariter conversantibus mirabilem. Παρὰ τῷ *Cecconi* Studi storici sul Concilio di Firenze con documenti inediti. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1869. Μέρ. α' Docum. LXXVIII σ. CCVI κ.έ.— Ὁ δὲ Σίμων Freron, ἐπιστέλλων εἰς τὸν αὐτὸν καρδινάλιον, ἔγραφε: Reverendissimus quoque Patriarcha, sicut senex Simeon, suspirat in corde pre desiderio videndi pacem et unionem ambarum Ecclesiarum. Παρὰ τῷ *Cecconi* ἐνθ' ἀν. Docum. LXXIX σ. CCXII.

ἐμπροσθούμενος καὶ ὁ Gozzoli, ὅστις εἶχε βεβαίως ἴδει ἐν Φλωρεντία πλέον ἢ ἅπαξ τὸν πατριάρχην, καθ' ἃ καὶ τὸν αὐτοκράτορα, παρέστησεν αὐτὸν τεθάρσμιον κατὰ πάντα, ὀχούμενον ἐπὶ ἡμιόνου λευκοῦ, καθειμένην ἔχοντα τὴν μακρὰν καὶ πολιὰν γενειάδα καὶ φέροντα στέμμα βασιλέως ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν δύο ἄλλων Μύθων, τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου καὶ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου (Παρενήθου πίνακος Ζ' ἀρ. 2). Ἀλλὰ τῆς εἰκόνας τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ τοῦ Gozzoli δὲν σώζεται δυστυχῶς τὸ ἔλον ἔνεκα κακοτέχνου ἐπισκευῆς, γενομένης τῷ 1859 γάριν μεγεθύνσεως καὶ ἐξωραΐσεως τῆς κλίμακος τοῦ μεγάρου, ὅτε τοῦτο πεοιῆθην εἰς τὸν μαρκίωνα Riccardi. Κατὰ τὴν ἐπισκευὴν ἐκείνην τὸ μὲν ὑπερθεῖν τοῦ ἐμπροσθίου ἡμίσεος τῆς εἰκόνας τοῦ πατριάρχου μέρος τῆς τοιχογραφίας τοῦ Gozzoli παρεμορφώθη ὑπὸ μετρίου ζωγράφου, ὅστις ἠθέλησε νὰ κρύψῃ τὴν ἀπώλειαν τῶν μερῶν ὅσα κατεστράφησαν κατὰ τὴν μεταρρυθμισιν τοῦ κτιρίου, μετεκομίσθη δὲ περαιτέρω μέρος τοῦ τοίχου ἄνευ τῶν γνώσεων ἐκείνων καὶ προφυλάξεων, αἵτινες ἀπαιτοῦνται καὶ τηροῦνται τὴν σήμερον καθ' ὁμοίας δυσκόλους περιστάσεις. Οὕτω δὲ βλέπομεν ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ τοίχου τὴν συνέχειαν τῆς εἰκόνας, ἣτοι τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ἡμιόνου, διαιρεθέντος εἰς δύο, ἀλλ' ἀποβαλόντος ἓνα τῶν ποδῶν¹.

Εὐτύχημα δὲ τοῦλάχιστον εἶνε, ὅτι ἡ βανδηλικὴ αὕτη μετασκευὴ διέσωσεν ἡμῖν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Ἰωσήφ, ἣν παραβάλλοντες πρὸς τὰς σωζομένας δύο ἄλλας αὐτοῦ εἰκόνας πειθόμεθα, ὅτι ὁ Gozzoli ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ πατριάρχου ἐνέμεινε πιστῶς εἰς τὸ πρωτότυπον.

Καὶ ἡ μὲν ἑτέρα τῶν εἰκόνων τούτων τοῦ πατριάρχου εἶνε ἡ τοιχογραφία ἢ κοσμοῦσα τὸν τάφον αὐτοῦ ἐν τῇ Νέᾳ Παναγίᾳ (Santa Maria Novella) τῆς Φλωρεντίας. Ὁ πατριάρχης εἰκονίζεται ἐν αὐτῇ ὀλόσωμος, φέρων τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν (Ἴδε Παρενήθου Πίνακα Ι'), ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς

Benvenuti Gli affreschi di Benozzo Gozzoli σ. 34.

αὐτοῦ γέγραπται κεφαλαίοις γράμμασιν ἑλληνιστὶ ἢ ἐπιγραφή Ἰωσήφ ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἣτις καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ τῆς χρονολογίας "Ἐτους ,σπμζ" (= 1439) κάτω τῆς βάσεως πλὴν δύο λατινικῶν ἐπιγραφῶν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ πατριάρχου καὶ ἐν τῇ βάσει¹.

Ἐν τῇ ζωγραφίᾳ ταύτῃ ἀπαραγνώριστος εἶνε ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου τοῦ πατριάρχου, καίπερ παριστανομένου ἀντωποῦ, πρὸς τὴν κατὰ κρόταφον εἰκόνα τοῦ Μεδικείου εὐκτηρίου.

Οὐχὶ δὲ πολὺ διάφορος εἶνε ἡ ἐξεικόνισις τοῦ πατριάρχου ἐν τῷ διὰ γραφίδος σχεδιάσματι τοῦ φ. 92 τοῦ ὑπ' ἀρ. 1783 παρισιακοῦ κώδικος, αὐτοῦ ἐκείνου ἐν ᾧ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω². Ἡ μόνη κυριωτέρα διαφορὰ εἶνε, ὅτι ἐν τῷ πιστῷ, ἀλλ' ἀτέχνῳ τούτῳ σχεδιάσματι τὸ γένειον τοῦ πατριάρχου πλατύνεται καὶ

Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ
κατὰ τὸν Παρισιακὸν κώδικα 1783.

¹ Ἴδε τὴν εἰκόνα τῆς ζωγραφίας ταύτης, διὰ τὸ ἀμυδρὸν αὐτῆς καὶ τὸ ἀνεπαρκές τοῦ φωτὸς τῆς ἐκκλησίας μὴ δυναμένην νάποτυπωθῇ εὐκρινέστερον διὰ φωτογραφίας, παρὰ τῷ *Vannutelli* Il concilio di Firenze σ. 125 καὶ παρὰ τῷ κ. Γ. Δαμπάκη ἐν Δελτίῳ Δ' τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας (1904) σ. 43, ὅπου καὶ ἀπασαί ἐπιγραφαὶ τοῦ τάφου, ἐκδοδομέναί πρότερον πολλαχοῦ

² Ἴδε ἀνωτέρω σ. 389.

στρογγυλοῦται πρὸς τὰ πλάγια, ἐν ᾧ ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ τοῦ τάφου εἶνε πολὺ ὀλιγώτερον στρογγύλον καὶ μᾶλλον καθειμένον, καθ' ἃ καὶ ἐν τῇ ζωγραφίᾳ τοῦ Gozzoli. Διακρίνεται δ' ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος τὸ εὐρὺ μέτωπον καὶ ἡ φαλάκρα τοῦ γηραιοῦ πατριάρχου, ἣν καλύπτει ἐν τῇ ζωγραφίᾳ τοῦ Μεδικείου εὐκτηρίου τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἐπιτεθειμένον στέμμα (Παρενθέτου Πίνακος Θ' ἀρ. 4).

Ἄλλ' ὁ σεπτὸς πατριάρχης εἶχε τὴν ἀτυχίαν, φαίνεται, νὰ καταδιώκωνται κατὰ μοιραίαν σύμπτωσιν σχεδὸν πάντοτε βεβήλως αἱ περισωθεῖσαι εἰκόνες αὐτοῦ. Ὡς ἐν ταῖς ἀπειροκάλοις ἐπισκευαῖς τοῦ μεγάρου τῶν Μεδίκων ὁ ἡμίονος τοῦ Ἰωσήφ ἐχωρίσθη εἰς δύο, οὕτω τὴν φαλάκραν αὐτοῦ ἐμέλανεν ἐν τῷ σχεδιάσματι τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος ἐπιτεθεῖσα ἀπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἡ σφραγὶς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ἐν ἣ ἀπόκειται ὁ περισώζων τὴν εἰκόνα τοῦ πατριάρχου κῶδιξ¹.

Ἐν τέλει δὲ παρατηρῶ, ὅτι ἐν τοῖς λεχθεῖσιν ἀνωτέρω περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐπὶ τῶν περισωθέντων αὐτοῦ νομισμάτων εἰκόνες τοῦ αὐτοκράτορος, ἅτε διὰ τὸ ὄλως κακότεχνον εἰς οὐδὲν δυνάμεναι νὰ χρησιμεύσωσιν.

¹ Ἡ εἰκὼν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ φέρεται ἐκτετυπωμένη παρὰ τῷ *Bandurì Imperium Orientale* ἐν σ. 689 τῆς ἐκδόσεως Βενετίας, ἐν ἣ καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος κατὰ τὰ λεχθέντ' ἀνωτέρω ἐν σ. 389 σημ. 1. Ἐν τῷθεν δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἡ σφραγὶς ἐπετέθη μετὰ τὸ ἔτος 1711, καθ' ὃ ἐξεδόθη ἡ συγγραφὴ τοῦ *Bandurì* τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις, ἐξ ἧς ἐκδόσεως παρελήφθη ἔπειτα ἡ εἰκὼν καὶ εἰς τὴν τῆς Βενετίας, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἐκδότης χάριν ἀποφυγῆ τῆς ἀσχημίας ἀφῆρεσε τὴν ἐν τῷ κώδικι ἤδη πρότερον ὑπάρχουσαν σφραγίδα.